

İBNU'S-SALÂH'IN MUKADDİME'SİNDEN ÖNCE HADİS USÛLÜ ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR

Yrd. Doç. Dr. M. Ali SÖNMEZ (*)

Hız. Peygamber'den rivâyet edilen hadis-i şeriflerden her biri iki kısımdan oluşur; isnât (râviler zinciri) ve metin (rivâyete konu olan söz). Bir muhaddisin nazarında her iki kısım da aynı önemi taşır. Peygamberimizin (s.a.v.) mübarek söz ve fiillerinin vasıtası olan metin, İslâm hukuk ve ibadetinin, ahlâk ve âdâbının, kısaca İslâmî maârifin tükenmez kaynağını teşkil eden SÛNNET'in temelidir. Burada kayda değer önemli bir nokta vardır: Bazı hallerde aynı isnât zinciriyle farklı metinlerin rivâyet edildiği, beri taraftan aynı metnin farklı senetlere istinat ettiği bir vakiadır. Her iki durumda hadisler isnât ve metin yönünden muhaddislerin tenkit süzgecinden geçmek zorundadır. Hadisin sıhhati, senedi oluşturan râvilerin sika olmalarına bağlı olduğu için hadis tenkitçileri râvilerin hayatını, mesleklerini, itikadî yönlerini, ahlâkî yaşayışlarını yakından incelemişlerdir. Metnin ise hem sahih olduğunu ispatlaması, hem de taşıdığı manayı açık bir şekilde ifade eder olması gerekmektedir.

Bu hadis tenkidi faaliyetleri zaman içinde çok zengin bir hadis literatürünün doğmasını sağlayacak, bu literatürün muhtevâsı da belli bir dönemden itibaren «*hadis ilimleri*» genel başlığı altında telif edilecek kitaplarda özetlenecektir. Hicrî dördüncü (Milâdî onuncu) asırdan itibaren bu türde yazılmış eserler içerisinde en ünlü olanlar Ebû Muhammed er-Râmahurmuzî (Ölm. 360/970) nin, el-Hâkim en-Nisâbûrî (Ölm. 405/1014) nin, Ebû Nuaym el-İsfahânî (Ölm. 430/1038) nin, el-Hatîb el-Bağdâdî (Ölm. 463/1071) nin ve nihayet İbnu's-Salâh'ın (Ölm. 643/1245) kitaplarıdır. El-Hâzîmî (Ölm. 584/1188) ye göre müstakil yüz ihtisas dalına ayrılan bu ilimlerden her biri, ömür boyunca tetkik edilecek derecede önem taşımaktadır (1).

(*) Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

(1) Karşılaştırınız, Es-Suyûtî, Tadrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbî'n-Nevevî, s. 9-10, Kahire 1307/1891.; El-Hâzîmî'nin hayatı ve eserleri için bakınız, İbn Halikân, Vafayâtul-A'yân, c. III, s. 421-422, Kahire. 1367/1948.

Bu ilimlerden bir kısmı hadislerin isnât ve kiritiğini, bir kısmı ise hem isnât hem de metinlerini mevzu edinmiş bulunmaktadır.

Hadis râvilerinin biyografilerine tahsis edilen ricâl kitaplarının meydana getirdiği ilim dalı, zengin hadis kitabiyâtının çok ehemmiyet arz eden dallarından biridir. Genel olarak «*Esmâü'r-ricâl*» adıyla bilinmektedir. Bu türde yazılmış olan kitaplar, her şeyden önce râvilerin kimliklerini tesbitte ve rivâyete ehil olup olmadıkları hususunda temel unsur olması bakımından onların hayatlarının her cephesiyle ilgilenen birer hal tercemesi niteliğini taşırlar.

Bu kıymetli ve zengin külliyyâtın oluşmasına paralel olarak inkişaf eden diğer bir hadis ilim dalı da hadislere uygulanan tenkit metodları ve bu alanda kullanılmış bulunan terminolojiler, istilâhlardır. Akli başında olan her insan kendisine verilen bir haber karşısında bu haberin ne derece sıhatli olduğunu araştırmaya girer. Bunun için de muhabirin kim olduğunu, sözünün itimat telkin edip edemeyeceğini ve habercinin karakter yapısı gibi hususlarda bilgi edinmek ister. Bu gibi durumlarda nasıl bir yol takip edilmesi gerekeceğini Kur'an-ı Kerim açıkça belirtmektedir: «*Ey İman edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu tahkik edin. (Yoksa) bilmeden bir kavme sataşsınız da yaptığınıza pişman olursunuz.*» (2). Asr-ı saâdetten itibaren uygulamaya başlanmış olan tenkit metodunun Kur'an-ı Kerim tarafından vazedildiği apaçık görülmektedir. Hz. Peygamber ile başlayıp Ashâb'ın devam ettirdiği bu isnat tenkit tatbikatı sonraki nesillerin nazarında daha büyük bir önem kazanacaktır. Nitekim Şuba İbnu'l-Haccâc (Ölm. 160/776), Yahyâ ibn Saîd el-Kattân (Ölm. 198/813), Alf İbnu'l-Medîni (Ölm. 234/849), Ahmed ibn Hanbel (Ölm. 241/855) ve diğerleri hadis ricâlini tenkide tabi tutmuşlar, onların söz ve hâfızalarına ne oranda itimat edileceğine işâret ederek Din'in ikinci kaynağı olan sünnete en büyük hizmeti götürmüşlerdir (3).

Hadis tenkitçileri hadis literatüründe böylece iki ehemmiyetli ilim dalını geliştirmişlerdir: 1 — «*İlmu rivâyeti'l-hadis veya mustalahu'l-hadis*» (rivâyet ilmi veya terimler ilmi). 2 — «*İlmu'l-carh va't-tadil*» (râvileri tenkit ilmi).

Buraya kadar çeşitlerini belirttiğimiz bütün bu hadis ilimleri asırlar boyunca gerek hususi monografilerde, gerek fıkıh usûlü ile karışık haldeki umûmi eserlerde olgunlaşmanın doruğuna varmış bulunmaktadır. Belli bir dönemden itibaren bu ilimlerin muhtevasını özetleyen «*Hadis Usûlü*» kitapları yazılmaya başlamıştır.

(2) Hucurât sûresi, âyet 6.

(3) Es-Suyûtî, Tadrîb, s. 9.

Hicrî yedinci yüzyılın ikinci yarısından zamanımıza kadar geçen süre içerisinde bu neviden olmak üzere meydana getirilmiş eserlerin temel kaynağını teşkil eden ve üzerinde telhîs, şerh, talik, nazım, tenkit, ıslâh, cevap gibi çalışmalar gerçekleştirilen, devrinin en büyük fakih ve muhaddisi İbnu's-Salâh'ın ünlü eseri «*Mukaddima*» (Ma'rifatu anvâ'i 'ulûmi'l-hadîs) adlı kitabına gelinceye kadar bu alanda yapılan çalışmaları tarih sırasına göre özetleyelim.

1 — Bu alanda telif edilmiş olup zamanımıza kadar ulaşan bildiğimiz kadarıyla en eski eser İmam Şâfi'î (Ölm. 204/820) tarafından kaleme alınmıştır. Esas itibariyle Şâfi'î fıkhnın isnat ettiği metodolojik ilkeleri konu edinen bu «*Er-Risâla*» adlı eserde hadis ilminin ana meselelerine de yer verildiğini görüyoruz. Fahrüddin er-Râzi (Ölm. 606/1210) bu kitabın ehemmiyetinden bahsederken «*Şâfi'î'den önce islâm âlimleri Fıkıh metodolojisi üzerinde münakaşalar yapmışlarsa da bu alanda, fıkıhı temellendirecek nazariyyâtı tesbit eden ve fikhî kaviller arasındaki tercihte nasıl bir yol takip edileceğini ortaya koyan bir kanun mevcut değildi. İctihatta bulunacak hukukçu için temel kaynak vasfını haiz böyle bir eseri İmam Şâfi'î'ye borçluyuz. Öyle ki Mantık ilminde Aristo'nun yeri ne ise, Usûl-i fıkıh ilminde de Şâfi'î'nin yeri odur*» der. (4)

İmam Şâfiî, Risâle'sinde âhâd hadislerle ihticâc meselesi, hadisin sahih olması için öngörülen şartlar, Tâbiûn mürsellerinin hangi durumlarda makbul olduğu, munkati hadislerin sıhhat derecesi, mânâ ile rivayette râvide bulunması gereken vasıflar, hadiste nesih, ve daha bunun gibi hadis metodolojisini yakından alâkadar eden ana konuları ele alırken bir taraftan hadis, diğer taraftan da fıkıh ilminin esaslarını tesbit etmiş bulunmaktadır (5).

2 — Hadis Usûlü mevzularıyla meşgul olan muhaddislerin ikincisi Muslim ibn el-Haccâc (Ölm. 261/874) tir. Usûl meselelerine «*sahih*»in mukaddime bölümünde yer verir. Sikalık derecelerine göre râvileri tabakalara ayırdıktan sonra munkar hadisler, sahih senetli zevâid, sika râvilerden gelen rivâyetlerin kabulündeki zaruret, zayıf yahut yalancı râvilerden hadis alınmasından kaçınılması üzerinde durur. Ayrıca, isnat sisteminin önemi, yalancılıkta şöhret bulmuş râvilerin hüviyetlerinin tesbiti için takip edilecek yollar vb. mevzularda önemli bilgiler verir. Bu arada, muasırı ve hocası olan İmam Buhârî ile kendisi arasında metod yönünden önemli bir ayrılığın konusunu teşkil eden edâ sığalarından «*'an*» in kullanıldığı senet-

(4) Fahrüddin er-Râzi, Manâkibu's-Şâfi'î, s. 101, Kahire, 1279.

(5) Karş. İmam eş-Şâfi'î, er-Risâla, Bulak, 1361, K. el-Umm içerisinde.

lerin sıhhatını münakaşa eder ve kendi şartını belirtir. Bu bakımdan Müslim'in bu Mukaddimesini hadis usûlü sahasında ikinci bir eser saymak yerinde olur (6).

3 — Hicrî üçüncü asır sonlarında (Milâdî onuncu yüzyıl başlarında) Hâfız Ebû Bekr Ahmed ibn Hârûn el-Bardîcî (Ölm. 301/914) hadis ilimlerine dair «*Marifatu'l-muttasil mine'l-hadis ve'l-mursal ve'l-maktû ve bayâni turuki's-sahiha*» adıyla bilinen eseri vermiştir. «*Kitâbu'l esmâ'î'l-mufrada*» başlıklı çalışma da ona aittir (7).

Hatîb el-Bağdâdî'nin verdiği habere göre Bardîcî'ye ayrıca *Kitâbu marifeti usûli-l-hadis* adlı bir başka telif de atfediliyor (8). Adı geçen kitaplar henüz bilinmemektedir. Ancak içlerinde İbn es-Salâh'ın da bulunduğu muhaddislerin bu çalışmaları referans vermeleri onların varlığını teyit etmektedir (9).

4 — Hadis ilimleri alanında en önemli çalışmaların ortaya çıktığı devir, Hicrî üç ve dördüncü yüzyıllar olmaktadır. *El-Muhaddisu'l-fâsıl bayna'r-râvî va'l-vâî* başlıklı kitabın müellifi olan Kâdî Ebû Muhammed el-Hasan ibn Abdirrahmân ibn Hallâd er-Râmahurmuzî (Ölm. 360/970) bu devrin hadis ilimlerinde söz sahibi olanlarından. Eseri, kendi türünde zamana kadar gelen ve o asra kadar meydana getirilen telifât içerisinde en derli toplu, klasik konuları muhtevi çalışma olarak kabul edilmektedir. Büyük hadis mecmualarının tasnifiyle muasır sayılır. Devrin en büyük özelliklerinden biri şudur: Üç asra yakın bir süre içerisinde tedvini tamamlanmış olan hadis-i şerifler Sahabe'nin, Tabiûn'un fetvalariyle birlikte Muvattaât adlı mecmualarda toplanmış bulunmaktaydı. Mücerret hadislere ilk defa bu asırda müstakil eserler tahsis edilmiş ve âsârdan tefrik edilmiştir. Hadislerin cem ve tasnifi faaliyetlerine paralel olarak hadis usûlü alanında da benzeri çalışmalar ortaya konmuştur. İşte Er-Râmahurmuzî'nin geriye bıraktığı el-muhaddisu'l-fâsıl, fıkıh usûlü ilimlerini kendi sahasına bırakıp sadece hadis ilimlerinin değişik konularını biraraya getirmesi bakımından orijinaldir. İbn Hacer el-Askalânî (Ölm. 583/1449) eseri

(6) Müslim, Es-Şahîn, c. I, s. 56, 58, 60, 62, 66, 72 - 127, Kahire, 1349/1929, Nevevî şerhiyle beraber.

(7) İlk kitabı için bkz. Muhammed es-San'ânî, Tavdihu'l-efkâr, c. I, 265, Kahire, 1366; el yazma nüshası Zâhiriye Ktp. (Tarih), No. 46; bu eser İbn es-Salâh'ın kaynaklarından biridir. Bkz. Mukaddima, s. 132, Kahire, 1326.

(8) Bkz. Yûsuf el-Aşş, Hâtib, el-Bağdâdî Dımaşk, 1945, s. 97; müellifin diğer telifleri için bkz. F. Sezgin, G. I, 166-167 ve GAL. S. I, 949-950.

(9) İbnu's-Salâh, Mukad. s. 30'da Munker hadis münasebetiyle atıfta bulunuyor.

şöyle değerlendiriyor: «*Hadis ilimleri ve hadis imamlarının kullandıkları istilâhlar konusunda ilk kitap tasnif eden kimse Kâdı İbn Hallâd'dır. Zira ondan önce bu mevzular fıkıh ve hadis kitaplarında müştereken incelenmekteydi. Birçok önemli ayrıntıları almamakla beraber kitabı, asrının en mükemmel durumundadır*» (10).

Eserde üzerinde durulan belli başlı mevzular şunlardır: Hadis rivayetine uygulanan isnât sisteminin ehemmiyeti; muhaddis, râvi ve talebenin fazileti; rivâyette uyulması icabeden kaideler; âlî ve nâzil isnat; aynı isim veya aynı künye yahut da aynı lakabı taşıyan ravilerin kimliklerinin tesbiti; mevzu hadisler; hadiste yalancılıklarıyla tanınan kimseler; aynı ismi taşıyan ve birbirinin muasırı olan onyedî râvi ve bunların rivâyet ettikleri kırkaltı hadis; hadisle meşgul olmada yaş sınırı ve hangi yaştan sonra hadis rivâyetine son verileceği; hadisin yazıyla tesbiti ve bunu gerektiren sebepler; sahih hadis râvilerinde aranılan vasıflar; hadis rivayet yolları; hadis mecmualarında müelliflerin takip ettikleri metodlar vb... (11).

5 — Aynı dönemde Kitbu sunani't-tahdisi adıyla bir başka telifin varlığını ve sahibinin de Ebû'l-Fadl Sâlih ibn Ahmed ibn Muhammed et-Te-mîmî (Ölm. 384/994) olduğunu Zehebî'den öğreniyoruz (12). İsminden de anlaşılacağı üzere söz konusu kitapta hadis rivayetinin metodlarına dair bilgi verilmiş olmalıdır. Yazma nüshasının mevcudiyeti henüz meçhul olduğu için muhteviyatının ana çizgilerini vermek mümkün değildir.

6 — Bundan sonra hicrî dördüncü yüzyılın en ünlü muhaddisi Ebû Abdillâh Muhammed ibn Abdillâh en-Nisâbûrî el-Hâkim (Ölm. 405/1014) gelir. *Kitâbu marifati ulûm'îl-hadis* adıyla tasnif ettiği bu eser hadisi ilminin elli iki nev'ini ihtiva eder. Kendisi böyle bir branşlaştırmayı yapan ilk muhaddistir. Bu sınıflandırma daha sonra İbn es-Salâh tarafından ittihaz edilecek ve yapılan değişiklik sadece bazı branş başlıklarıyla tertip sırasına münhasır kalacaktır.

Metod, tertip ve tehzip itibarıyla Hâkim'in kitabı istenilen mükemmelikte görülüyor. Nitekim İbn Hacer'in yönelttiği tenkit bunu gösterir. Der ki «*Hadis ilimlerini oluşturan bütün dalları ihtiva etse de arzu edilen bir tertip ve tezhipten yoksun bulunuyor*» (13). İbn Hacer'in tesbit ettiği

(10) İbnu'l-Hacer, *Şarhu Nuhbatî'l-fiker*, s. 2, Kahire, 1352/1934.

(11) Bkz. Er-Râmâhurmuzî, *El-Muhaddisu'l-fâsil*, (yazma), Köprülü (İstanbul) Ktp. No, 397; Dr. Muhammed Accâc el-Hatîb tarafından 1391/1971 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

(12) Ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-huffâz*, c. IV, s. 194, üçüncü baskı 1377/1958.

(13) İbn Hacer, *Nuhba*, s. 2.

bu eksikliğin, sonraki devirlerde bu eserin tasnif edilecek eserler için klâsik bir model olmasına engel teşkil etmediği bir vâkiadır.

Yazar bu kitabında hadis ilimlerinin ana ilkelerini tayin etmekte, pek çok hadis istilâhlarının tarifini yapmaktadır. Müteâkip devirlerde meydana getirilen hadis usûlü kitaplarında müşahede ettiğimiz örnekler de hep Hâkim'in eserinden kaynaklanmıştır (14).

8 — Birçok tasnifâtı içerisinde *Hilyetu'l-evliyâ* adlı biyografik kitabıyla de ün kazanan Ebû Nuaym Ahmed ibn Abdillâh el-İsfahânî (Ölm. 430/1038) tasnif ettiği kitabında Hâkim'e dayanmaktadır. Onun eseri üzerinde çalışmakla yetinmiş, esasta hiç bir değişiklik yapmadığı gibi her hangi bir islâh cihetine de gitmemiştir (15). Çalışması bir mustahrac hüviyetini arz eder, yani esas aldığı kitabın muhteviyatındaki malzemeleri kendi tarikiyle rivâyet etmiş, bu tariklerde mevcut olan bazı yeni verileri de eserine derc etmiştir. İbn Hacer'in yukarıda sözünü ettiğimiz Hâkim'in kitabı hakkındaki tenkidi bu Mustahrac için de geçerlidir (16).

8 — Hicrî beşinci asrın hadis ilmi sahasında yapılan çalışmaları içerisinde iki büyük muhaddisin tasnifleri dikkat çekiyor. Bunlardan biri Ebû Ömer Yûsuf ibn Abdi'l-Barr el-Kurtubî (Ölm. 463/1071) Batı islâm dünyasında (Endülüs'te), diğeri ise El-Hatîbu'l-Bağdâdî (Ölm. 463/1071) Doğu islâm dünyasında en ünlü muhaddislerdir.

İbn Abdi'l-Barr hadis ilmine bir çok eser kazandırmıştır (17). İmâm Mâlik'in *el-Muvatta'*ına yaptığı *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meâni ve'l-esânîd* adlı ünlü şerhinin (18) giriş bölümünde Usûl-i hadisın ana meselelerini ele almış bulunuyor. Âhâd haberlerin hüccet oluşu, muttasıl, munkatı, musned, mürsel, mevkûf ve müdelles hadislerin tarifi, müdellis râvilerden gelen haberlerin sıhhat derecesi, rivâyetleri makbul müdellislerle makbul olmayanların tefriki gibi konular mukaddimesinin muhtevâsını teşkil eder. İsnâdın kıymeti, sika sayılabilmesi için ravide aranan vasıflar, müellifin ayrıca üzerinde durduğu mevzulardandır. İbn Abdi'l-Barr hadis usûlü nevlerinden bazıları için hususi kitaplar da tahsis etmiştir. Bun-

(14) Hâkim'in eseri Beyrut'ta 1935 yılında Dr. Muazzam Hüseyin tarafından yayımlanmıştır; diğer telifleri için de bkz. GAL. I, 166, S. I, 276.

(15) Eserleri için bkz. GAL. I, 362.

(16) İbn Hacer, Nuhba, s. 2.

(17) Hayatı için bkz. İbni Hallikân, a.g.e. VI, 64-69.

(18) Eserleri için bkz. GAL. S. I, 628, F. Sezgin, G. I, 461.

lardan *Câmi'u beyâni'l-İlmi ve fazlihî* adını verdiği kitaba bilhassa işaret etmek gerekir (19).

9 — Hatibu'l-Bağdâdî'ye (Ölm. 463/1071) gelince, o da Şark'ta asrının en büyük mukaddisiydi demiştik. İbni Hacer'in «*Hadis ilimleriyle ilgili ne kadar fen varsa o konuda Hatib müstakil bir kitap telif etmiştir*» (20) sözü Hatib'in bu konulara ne derece hizmet etmiş olduğunu gösterir. *El-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (21) isimli hacimli eserinde rivâyet kaidelerinin esaslarını tesbit etmektedir. Hadis rivâyetinde şeyhin ve sâmi'in uymaları gereken *âdâbı da el-Câmi li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi* diye adlandırılan eserinde tayin etmiş bulunuyor (22). Rivâyet ve tahammül esnasında şeyh ve sâmi'in davranış kuralları üzerinde vücuda getirilmiş en eski çalışmanın bu kitap olduğu tahmin ediliyor. Hâfız Ebû Bekr ibn Nukta (Ölm. 629/1231) Hatibu'l-Bağdâdî hakkında şöyle der: «*Hatib'den sonraki bütün muhaddislerin onun geriye bıraktığı eserlerden yararlanmış oldukları hususunu her insaf sahibi tasdik eder*» (23).

Hatib'in *Şerefu ashâbi'l-hadîs* ile *Takyîdu'l-ilim* adlarındaki iki kıymetli eseri de hadis ilimleriyle uğraşanlar için birer kaynak olmaktadır. Her iki kitap yayımlanarak ilim âleminin istifadesine sunulmuştur (24).

10 — Hatibu'l-Bağdâdî'den sonra onun yerini Kâdı Ebu'l-Fazl İyâz ibnu Mûsâ (Ölm. 544/1149) doldurmuş sayılabilir (25). Kendi devrinde Hadis Usûlü sahasında meydana getirilmiş yegâne eser onun *Kitâbu'l-İlmâ ilâ marifati usûli'r-rivâyeti va's-semâ* ismini taşıyan çalışmasıdır (26).

11 — Kadı İyâz'dan bir çeyrek asır sonra hadis ilimlerini mevzu edinen yeni bir eser daha kaleme alınmıştır. Müellifi Ebû Hafs Ömer ibnu

(19) Temhîd mukaddimesinin muhtevasının özeti için bkz. İbnu Abdî'l-Barr, *Tecridu't-temhîd*, Kahire, 1350/1931.

(20) İbnu'l-Haçer, Ş. Nuhba, s. 2.

(21) Kitap 1357 de Haydarâbâd'da tabedilmiştir.

(22) Kitabın muhtelif yazma nüshaları için bkz. GAL. S. I, 564.

(23) İbnu'l-Hacer, a.g.e., s. 2.

(24) Hatibu'l-Bağdâdî'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. W. Marçais, *İslâm Ansiklopedisi*, c. V, s. 365-366, İst., 1964; *Şerefu ashâbi'l-hadîs-in tenkitli basımı*, Prof. Dr. Mehmet S. Hatiboğlu tarafından hazırlanmıştır. 1972, Ankara.

(25) Hal tercemesi; İbnu Hallikân, a.g.e., c. III, 152-154.

(26) Kitabın yazma bir nüshası Ayasofya (İstanbul) Ktp. No. 433 de bulunmaktadır. Diğer eserleri; GAL. I, 370, S. I, 632.

Abdilmecîd el-Meyâncî (Ölm. 579/1183) olup *Mâlâ yasa el-muhaddise cahluhû* başlığını taşır (27). İbnu's-Salâh'ın *MUKADDİME*'sinden bir önceki son hadis usûlü eseri bu risale olabilir.

12 — İBNU'S-SALÂH (Ölm. 643/1245).

Hicrî yedinci asrın ilk yarısında Eyyûbiler devrinde yetişmiş büyük muhaddislerin başında İbnu's-Salâh gelir. Kendisi tahsilini tamamladıktan sonra ilkin Kudüs *Salâhiye* medresesinde H. 616 yılına kadar öğretimle meşgul olmuş (28), daha sonra Dımeşk'taki *Ravâhiye* medresesinin idareciliğini üstlenerek hicrî 616 yılından itibaren ders vermeğe başlamıştır (29). Aynı şehirdeki *Şâmiyye* medresesine H. 628/1230 senesinde Melik Eşref tarafından ilk tayin edilen hoca da odur (30). İbnu's-Salâh'ın öğretim hayatındaki en önemli hâdise ise yapımı henüz tamamlanmış ve öğretime hazır durumda olan ve programında sadece hadis ilimleri yer alan *Dâru'l-Hadis'i'l-Eşrefiyye* medresesinin meşihetine (dakanlığına) getirilmesi (H. 629/1230) dir. On üç yıl süren idareciliği boyunca aynı medresenin hadis ilimleri hocalığını da sürdürmüştür (31).

Asıl adı *Marifatu envâi ulûmi'l-hadis* olup *MUKADDİME* diye şöhret kazanan eserini bu hadis akademisinde öğrencilere imlâ etmek suretiyle vücuda getirmiştir. Mukaddime altmış beş hadis ihtisas dalını ihtiva eder. Hadis ilimlerini bu şekilde dallara ayırmasında örnek aldığı eser genel olarak Hâkim en-Nisâbûrî'nin *Marife...* adındaki yukarıda sözünü ettiğimiz kitabıdır. Ancak onun plânını aynen taklit etmiş olmadığını görmekteyiz. Hâkim'in hadis ilimlerini branşlaştırmada uyguladığı sistemi benimsemiş olmakla birlikte Hâkimin müstakil başlıklar altında incelediği bazı maddeleri, O, aralarında münasebet gördüğü çeşitli dallara dağıtırak ele almış bulunuyor. Nitekim Hâkim'in kitabında *Altıncı Nev'* (branş), «*İsnatsız Hadisler*»e tahsis edildiği halde bu bahis Mukaddime'de müstakil bir branş teşkil etmez.

Mukaddime'deki altmış beş branşın kırk ikisi Hâkim'den adapte edilmiştir. Böylece, Hâkim'in eserini oluşturan elli iki maddenin onunu diğer

(27) Eserleri için bkz. GAL. I, 371, S. I, 633.

(28) Ez-Zehabi, Tezkire, IV, 1430 ve en-Nuaymi, ed-Dâris fi tarihi'l-medâris, c. I, s. 20, Dımeşk, 1948-1951.

(29) H. Sauvaire, Description de Damas, I Partie., 87-89, (Extrait du Journal Asiatique, Paris, MDCCCxCV-MDCCCxCVI).

(30) İbnu'l-İmâd Şazarâtu'z-Zehab, c. V, s. 221.

(31) Ebû Şâme, Terâcimu ricâli'l-karneyn, s. 161, Kahire, 1366/1947.

branşlara dağıtmış, geriye kalan kırk iki branşa yirmi üç branş daha ekleyerek branş sayısını altmış beşe çıkarmıştır. İbnu's-Salâh'ın müstakil birer branş gibi görmediği bu on nev' şunlardır : «isnatsız hadisler», «fik-hul'-hadîs», «karşılarında muâırızı bulunan sahîh hadisler», «hiç bir muâırızı bulunmayan sahîh hadisler», «muhaddislerin mezhepleri», «hadislerin müzakeresi ve temyizi», «sahâbe, tâbiûn ve etbâû't-tâbiînin mensup oldukları kabileler», «muhaddislerin yaşları», «tâbiûn ve etbâû't-tâbiînden meşhur sika imamlar», «rivayetleriyle ihticâc olunmamakla beraber adâletleri sâkıt olmayan bir kısım raviler» (32).

İbnu's-Salâh'ın eklediği branşlardan bir kısmı ise şunlardır : «hasen hadis», «zayıf hadis», «merfû hadis», «maktû hadis», «münker hadis», «itibâr», «mutâbi ve şâhit», «mevzû hadis», «maktûb hadis», «hadis alma metodları», «hadisin yazıya geçirilişi», «hadis rivâyetinin yolları», «muhaddislerin âdâbı», «mu'telif ve muhtelif ravi isimleri ve nesepleri» vb. (33).

Mukaddime'nin muhtevasını oluşturan altmış beş hadis ilmi nev'leri, o zamana kadar tasnif edilmiş mufassal veya muhtasar kitaplarda dağılık bir halde işlenmiş bulunuyordu. İşte İbnu's-Salâh bütün bu bilgileri toplamış ve bilhassa Hatîbü'l-Bağdâdî'nin hemen hemen her branş için kaleme aldığı monografilerinden geniş çapta istifade etmek suretiyle kendi ilmî dirayetine de dayanıp fişlediği bütün bu malzemeleri kendine göre tertip ve tanzim sonunda *Eşrefiyye Medresesi* öğrencilerine Hicrî 630 yılı Ramazan ayının yedisinde (17 Haziran 1233) imlâ etmeğe başlamış, H. 634 yılı Muharrem'inde (Ekim 1236) sona erdirmiştir. (34). Hadis ilimlerine giriş yahut bir çeşit hadis ilimleri ansiklopedisi hüviyetini arz eden Mukaddime'nin konularını oluşturan maddelerin tertibindeki insicamsızlık sonraki muhaddislerin en çok üzerinde durdukları bir noktadır. Nitekim İbnu Hacer bunun sebebini, Medrese'deki usûl derslerinin imlâ saatleri ve günlerinin fasılalı ve intizamsız olmasının yanı sıra, müellif İbnu's-Salâh'ın adı geçen Medrese'de göreve başlamadan önce eserine en son şeklini vermemiş ve imlâ derslerinden önce hazırlık yaparak çalışmasını parça parça dikte ettirmiş olmasında görüyor (35).

(32) Karşılaştırınız, El-Hâkimu'n-Nisâbüri, Marifatu ulûmi'l-hadis, s. 21, 63, 122, 129, 135, 140, 161, 196, 202, 240, 254.

(33) İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 12, 16, 18, 19, 30, 31, 37, 38, 48, 70, 83, 96, 140, 146.

(34) Telif tarzıyla ilgili bu bilgileri Mukaddime'nin İstanbul Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'nde mevcut bir yazma nüshasında bulduk, No. 453, varak 191 a-b.

(35) İbnu'l-Hacer, Nuhbe, s. 2.

İbnu's-Salâh gibi dirayetli bir âlimin eserindeki bu kusuru daha sonra fark etmemiş olması düşünülemez. Öyleyse niçin düzeltme yoluna gitmemiştir? Bunun sebebini şöyle bir yaklaşımla izah etmek mümkündür: Üç yıl boyunca imlâ ettiği kitabının aynı tertip üzere pek çok nüshaları ortaya çıkmıştı. Eser üzerinde sonradan her hangi bir değişiklik yapmış olması halinde eski nüshalar ile yeni nüshalar arasında farklılıklar ortaya çıkacaktı. Elllerinde eski nüshalar olduğu halde Medrese'den diploma almış öğrencileri tekrar biraraya getirip onları durumdan haberdar etmek gibi imkânsızlık karşısında, müellif eserinin eski haline dokunmayıp onu olduğu gibi muhafaza etmeyi tercih etmiş, aynı medresede ve aynı şekil altında on yıl daha öğretmiştir. Başta İstanbul kütüphaneleri olmak üzere dünyanın her yerinde, mesela Petersburg, Mingana, Berlin, Haydarâbâd, Tunus, Rampur, Leiden Üniversitesi, British Museum ve Kahire kütüphanelerinde mevcut seksen iki el yazma nüsha (36) arasında -karşılaştırdığımız ölçüde- bu açıdan mütabakat bulunması müellifin gerçekten kitap üzerinde yeni bir çalışma yapmadığını teyit eder.

İbnu's-Salâh'dan sonra zamanımıza kadar hadis ilimleriyle meşgul olan yazarların hepsi onun Mukaddimesini esas kaynak ittihaz etmişler, onun verdiği bilgilerin dışında pek fazla bir şey söylemeyip, aralarında Nevevî (Ölm. 676/1277), İbn Kesir (Ölm. 774/1373), İrâkî (808/1404), İbn Hacer (Ölm. 852/1449) ve Süyutî'nin (Ölm. 911/1505) de bulunduğu ünlü muhaddislerden kimi onun eserini ihtisar etmiş, kimi nazım hale getirmiş, kimi islâh, kimi şerh, kimi tenkit, kimi de cevap vermiştir. Asrımızda dahi Râğıb et-Tabbâh (Ölm. 1371/-951) in *Mukaddime*'ye bir haşiye yazmış olması Onun hâlâ kaynak olma bakımından büyük bir ehemmiyet taşıdığını gösterir (37).

Emir es-San'ânî (Ölm. 1182/1768) nin de işaret ettiği gibi bu kadar telhis, şerh, haşiye ve nazım çalışmalarına konu olmuş bulunması, Mukaddime'nin ne muhteşem bir eser olduğunu isbata kâfidir (38). Hadis usûlü sahasında Batılıların kaynak eser olarak kullandıkları eser de Mukaddime'nin ilk defa yapılmış özeti olan Nevevî'nin *Et-Takrîb*'idir ki Fransız şarkiyatçılarından W. Marçais tarafından fransızcaya terceme edilmiştir.

(36) İbnu'l-Salâh'ın Mukaddimesi üzerinde yaptığımız doktora çalışmasında eserin yazma nüshalarının bulunduğu dünya kütüphaneleri, numaraları ve görebildiğimiz nüshaların tavsifi için ayrı bir bab açtık. Bkz. s. 207-226.

(37) Haşiyenin adı : El-Mismâh alâ Mukaddimati İbn's-Salâh, Halep, 1350/193.1

(38) El-Emir es-Sanânî, Tavzihu'l-efkâr, s. I, s. 40, Kahire, 1366.